

MAŁGORZATA TOMKIEWICZ

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Entering into Marriage by Proxy in the Internal Law of the Churches and Other Religious Organizations*, Rzym 24-25 maja 2018 r.

W dniach 24-25 maja 2018 r. w Auli „A” Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. *Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika w prawie wewnętrznym kościołów i związków wyznaniowych* zorganizowana przez Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i Wydział Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie przy współudziale Wydziału Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie, Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie oraz Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Konferencja odbyła się pod honorowym patronatem arcybiskupa Józefa Górzyńskiego Metropolity Warmińskiego, a także: prof. Mary Malone, rektora Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie, prof. Ryszarda Góreckiego, rektora Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, ks. prof. Wojciecha Zyzaka, rektora Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II oraz prof. Andrzeja Kowalczyka, rektora Uniwersytetu Śląskiego.

Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika w endogenicznym prawie wewnętrznym wspólnot konfesyjnych jest tematem, który, mimo iż dotyka małżeństwa, a więc instytucji o szczególnym znaczeniu dla większości (o ile nie dla wszystkich) uznanych w Europie kościołów i wspólnot religijnych, dotychczas nie był przedmiotem pogłębionej, naukowej refleksji. *Matrimonium per procura* w realiach współczesnych nie należy do zjawisk masowych. Odpowiedź jednak na pytanie, czy w danej wspólnocie religijnej istnieje możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika nie jest bez znaczenia, bowiem odnosi się do istotnego problemu prawnego występującego w wielu państwowych porządkach normatywnych, zwłaszcza w tych krajach, które (tak, jak np. Polska) dopuszczają możliwość zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej ze skutkami cywilnymi.

Konferencja w założeniu swym miała zatem stanowić forum wymiany poglądów na temat dopuszczalności tytułowego zawierania małżeństwa *per procura* w prawie wewnętrznym kościołów i związków wyznaniowych, obecnych w Europie, a pośrednio również i prezentować rozwiązania, jakie w tej materii istnieją zarówno w poszczególnych wspólnotach religijnych, jak i państwach, w których wspólnoty te są obecne.

Konferencję otworzył ks. prof. Zbigniew Suchecki Conv z Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie, który w imieniu Organizatorów powitał przybyłych

uczestników i gości, a w imieniu władz uczelni organizujących to naukowe wydarzenie głos zabrała prof. Mary Melone, rektor Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie, oraz prof. Ryszard Górecki, rektor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Wykład inauguracyjny dotyczący istoty małżeństwa i jego znaczenia we współczesnym świecie wygłosił ks. prof. Jorge Enrique Horta Espinoza OFM, dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie.

Konferencja, w której udział wzięli przedstawiciele kościołów i związków wyznaniowych z Włoch, Hiszpanii, Ukrainy, Francji i Polski, podzielona została na 5 sesji.

Sesji 1 przewodniczył ks. prof. Zbigniew Suchecki Conv, a referat pierwszy pt. *La celebrazione del matrimonio per procura nella Spagna. Prospettive civili-canoniche* wygłosił ks. prof. Francisco José Regordan OFM z Papieskiego Uniwersytetu *Antonianum* w Rzymie i zarazem sędzia Trybunału Roty Nuncjatury Apostolskiej w Hiszpanii. W referacie swoim ks. F.J. Regordan przedstawił warunki zawarcia związku małżeńskiego w Hiszpanii, wskazując zarówno przesłanki cywilnoprawne, jak i te określone w prawie kanonicznym Kościoła katolickiego. Oba z tych porządków prawnych dopuszczają możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika, z tym że Hiszpański Kodeks Cywilny w art. 1.280 zastrzega, że pełnomocnictwo do pewnego rodzaju czynności prawnych musi być pod rygorem nieważności udzielone w formie aktu notarialnego i wymóg ten dotyczy m.in. właśnie pełnomocnictwa ogólnego do zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika. Autor podkreślił, iż wprawdzie cechą dystynktywną prawa hiszpańskiego jest przede wszystkim jego terytorialna różnorodność, jednakże zasadą powszechną jest, że sądy cywilne w żadnym zakresie nie oceniają dopuszczalności zawarcia małżeństwa w formie kanonicznej.

W wystąpieniu pt. *Marriage Conclusion in the Law of Polish Evangelical Churches* dr Michał Hucal z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie podniósł, iż Kościoły Ewangelickie w Polsce, tj. Ewangelicko-Augsburski, Ewangelicko-Reformowany oraz Ewangelicko-Methodystyczny cieszą się daleko idącą wspólnotą wiary. Również na płaszczyźnie teologicznej podobnie doceniają małżeństwo z perspektywy etycznej i społecznej, ale nie uznają go za sakrament, jak również nie mają własnych regulacji wewnętrznych, które szczegółowo odnosiłyby się do instytucji małżeństwa. Z tego względu prawa wewnętrzne Kościołów Ewangelickich milczą również w kwestii dopuszczalności zawarcia małżeństwa *per procura*. Kościoły te są jednak otwarte na uznanie jurysdykcji prawa cywilnego w istotnym zakresie prawa małżeńskiego, co oznacza, że – w sposób pośredni – takiej ewentualności nie wykluczają.

Referat trzeciej tej sesji, zatytułowany *Entering into Marriage in the Mosaic religion. Selected Aspect* autorstwa Aviego Baumola, naczelnego rabina Krakowa, wygłosił ks. prof. Piotr Kroczek z Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. W wystąpieniu tym prelegent cytując autora, podniósł, iż obecnie w judaizmie

toczy się debata na temat tego, czy instytucja małżeństwa jest nakazem biblijnym czy jest po prostu opisem i nie wiąże na poziomie biblijnym, co z natury rzeczy ma znaczenie także przy zawieraniu małżeństwa. Biblijnym ideałem pozostaje to, aby uroczystość zawarcia małżeństwa przeprowadzić osobiście, jednak mogą istnieć od tego wyjątki. Wskazuje na to m.in. „Miszna” stwierdzając, iż „mężczyzna może się ożenić sam lub przez agenta (pełnomocnika), a kobieta może się stać oblubienicą sama lub przez agenta (pełnomocnika)”. Z kolei dyskusja „Talmudu” na temat pełnomocnictwa do małżeństwa wywodzi się ze źródeł biblijnych i dotyczy pośrednictwa we wszystkich dziedzinach prawa judaizmu. Co ciekawe, pierwotnym źródłem pełnomocnictwa jest rozwód. W „Talmudzie”: „Mężczyzna może wyznaczyć pełnomocnika, który zawrze małżeństwo z kobietą, bez względu na to, czy jest to jakaś kobieta czy konkretna kobieta”. Dzisiaj w kręgach żydowskich zwyczajem nie jest korzystanie z pośrednictwa w zawieraniu małżeństw (choć jest to raczej powszechne w rozwodach), chyba że istnieje ważny powód, dla którego nie można załatwić sprawy osobiście.

W *Sesji 2*, której przewodniczył ks. prof. Piotr Kroczek, jako pierwszy wystąpił ks. prof. Volodymyr Vakin, rektor Akademii Prawosławnej z Łucka na Ukrainie, z prezentacją pt. *Classification of Obstacles to Entering into Marriage and the Particularities of Worship of the Sacrament of Marriage in the Orthodox Church*. W wystąpieniu swoim prelegent przypomniał, iż małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety ma boskie pochodzenie i jest podstawą systemu społecznego oraz gwarancją kontynuacji rasy ludzkiej, toteż z tej racji wymaga regulacji prawnych. Autor przedstawił historię rozwoju prawa małżeńskiego Kościoła Prawosławnego oraz dokonał klasyfikacji i analizy przeszkód do zawarcia małżeństwa. Wyszczególnił niektóre cechy kultu sakramentu małżeństwa zawarte w świętej liturgii. Nadmieniał również, iż system prawa małżeńskiego Kościoła Prawosławnego posiada szeroką gamę lokalnych osobliwości kościelno-państwowych w poszczególnych Kościołach i państwach. Nie zmienia to jednak faktu, iż – jak podkreślił to w konkluzji swoich rozważań ks. V. Vakin – w Kościele Prawosławnym nie dopuszcza się możliwości zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika.

Na brak możliwości zawierania małżeństwa *per procura* w Kościele Prawosławnym wskazał w swoim referacie zatytułowanym *Types of Kinship in the Marriage Law of the Orthodox Church* również ks. prof. Volodymyr Lozynskyi z Akademii Prawosławnej w Łucku na Ukrainie, który przedstawiając regulacje dotyczące pokrewieństwa i powinowactwa w małżeńskim prawie wewnętrznym Kościoła Prawosławnego, jednocześnie zaprezentował warunki ceremonii zaślubin w Ukraińskim Kościele Prawosławnym Patriarchatu Kijowskiego.

W nurcie prawosławia pozostawał także trzeci z referatów tej sesji, tj. referat pt. *Consent and Sacrament in the Orthodox Matrimonial Law. An Ecumenical Perspective*, który wygłosił ks. prof. Andrzej Pastwa z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W przedłożeniu swoim autor zwrócił uwagę, iż w odróżnieniu od kanonicznej doktryny łacińskiej, która określa małżeństwo głównie jako umowę konsensualną

(czego „systemowym” wyrazem jest możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika), Kościoły prawosławne koncentrują uwagę na samym eklezjalnym wydaniu sakramentu (*mysterion*). W kanonicznej tradycji Wschodu nie funkcjonuje, podobna do katolickiej, idea nierozdzielności (identyczności) umowy i sakramentu, toteż jeśli elementy zgody małżeńskiej mają pewne znaczenie w sferze naturalnych założeń przymierza (*matrimonium naturale*), to jako takie pozostają wyłącznie „na przedpolu” konstytutywnej i skutecznej prawnie celebracji sakramentu. Przyczyną sprawczą zawarcia chrześcijańskiego małżeństwa jest błogosławieństwo kapłana – szafarza sakramentu, a cały Kościół przez osobę swego urzędowego reprezentanta udziela ochrzczonym małżonkom sakramentu małżeństwa. W podsumowaniu wystąpienia autor podkreślił, iż tradycja liturgiczna, patrystyczna i kanoniczna Kościoła Prawosławnego instytucji *matrimonium per procuratorem* nie zna.

W *Sesji 3*, której moderatorem był ks. prof. Ryszard Hajduk z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, referat pierwszy pt. *Entering into Marriage in the Polish-Catholic Church* wygłosiła prof. Elżbieta Szczot z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. W wystąpieniu swoim prelegentka podkreśliła, iż małżeństwo zawierane w Kościele Polskokatolickim podlega prawu wewnętrznemu Kościoła, które w wielu zakresach jest zbliżone lub wręcz tożsame z regulacją małżeństwa w Kościele Rzymskokatolickim. Różnice uwiadcniają się w mniejszej liczbie przeszkód zrywających, bo jest ich tylko dziesięć, ze względu na brak obowiązywania celibatu. Spełnienie warunków odnośnie do zgody małżeńskiej jest zasadniczo podobne. Co jest ważne, i odróżnia prawo obu Kościołów (Polskokatolickiego i Katolickiego), nie można zawrzeć małżeństwa przez pełnomocnika (kan. 1104-1105 KPK). Do ważnego zawarcia małżeństwa wymaga się bowiem osobistej i równoczesnej obecności nupturientów. Dopuszcza się natomiast zawarcie małżeństwa przez tłumacza.

W kolejnym przedłożeniu pt. *Canonical and Theological Issues of Marrying in the Mariavite Old Catholic Church* ks. dr Tomasz Mames z Katolickiego Uniwersytetu w Paryżu podniósł, iż Kościół Starokatolicki Mariawitów funkcjonuje współcześnie w dwóch porządkach prawnych i liturgicznych. Na terenie Polski podlega ustawodawstwu polskiemu, zaś liturgia celebrowana jest w mariawickiej odmianie rytu trydenckiego. Na terytorium Republiki Francuskiej, będącej programowo państwem laickim, podlega przepisom tamtejszego prawa, zaś w przestrzeni obrzędowej posługuje się własnym rytym zbliżonym do obecnej liturgii Kościoła Rzymskokatolickiego. Dualizm prawno-liturgiczny w szczególności sposób uwypukla się w odniesieniu do małżeństwa, które dla mariawitów jest związkiem sakramentalnym. Pomimo różnorodności nauczanie Kościoła odnośnie istoty małżeństwa, warunków jego zawarcia, unieważnienia, ustania czy związków partnerskich, jest koherentne. W Kościele Starokatolickim Mariawitów zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika się nie praktykuje.

Trzeci referat tej sesji pt. *Entering into Marriage Using a Representative in Islamic Law* autorstwa prof. Mirosława Sadowskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego,

wygłosiła prof. Katarzyna Parzych-Blakiewicz z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Odwołując się do tekstu M. Sadowskiego, prelegentka wskazała m.in., że kontrakt małżeński w prawie islamu jest przykładem obecności islamskiego prawa religijnego – szariatu, w praktyce życia codziennego. Początki tej instytucji sięgają narodzin islamu, a istotne elementy kontraktu małżeńskiego wynikają z zapisów „Koranu” i „Sunny” Proroka Mahometa. Zawarcie małżeństwa następuje w drodze umowy stron ich przedstawicieli. Kontrakt małżeński, podobnie jak każda inna umowa, zawiera na gruncie szariatu musi uwzględniać reguły zawierania kontraktów obowiązujące w prawie muzułmańskim. Zatem po uwzględnieniu przewidzianych prawem przesłanek może być zawarty również przez pełnomocnika.

W *Sesji 4*, której przewodniczyła prof. Elżbieta Szczot, jako pierwszy głos zabrał ks. prof. Piotr Kroczek. W referacie pt. *Marriage by Proxy in the Baptist Union of Poland* autor zwrócił uwagę, iż małżeństwo dla Baptistów jest instytucją o znaczeniu teologicznym („Pismo Święte”, „Wyznanie wiary Baptistów”) i prawnym („Przepisy prawne Kościoła Chrześcijan Baptistów w Rzeczypospolitej Polskiej o formie zawarcia małżeństwa z 2005 r.”). Źródła regulujące tę instytucję nakładają się na siebie i uzupełniają. Baptyści uważają małżeństwo nie tylko za instytucję religijną, ale także instytucję cywilną, gdyż oferuje ono małżonkom stan cywilny, który jest wartością zarówno dla nich, jak i dla Kościoła. Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika jest instytucją nieznaną prawu wewnętrznemu Kościoła, jednakże może być tolerowane, jeśli zostało zawarte zgodnie z prawem państwowym, na co wskazuje stosunek baptystów do prawa państwowego. Baptyści wierzą, że Bóg ustanowił świecką władzę, którą upoważnił do obrony uczciwych ludzi i karania złoczyńców (art. 12 „Wyznania wiary Baptistów”). W wyniku tego przekonania chrzciciele czują się zobowiązani do przestrzegania wszystkich przepisów władzy cywilnej, o ile nie ograniczają swobodnego wykonywania chrześcijańskich obowiązków.

Z kolei ks. dr Zdzisław Kieliszek z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w wystąpieniu pt. *Endogamy in the Karaites – an Attempt to Outline the Development Prospects of the Karaites Community Based on the «Potential» of the Fichtean Concept of a «Closed Society»* przybliżył rozwiązania prawne dotyczące małżeństwa w Karamickim Związku Wyznaniowym w Polsce. W referacie swoim autor zaprezentował społeczność karaimską, w tym m.in. jej pochodzenie, religijno-etniczną specyfikę, prawo i obyczaje małżeńskie, a także wyzwania, jakie współcześnie przed Karaimami stoją. Autor zwrócił uwagę, że wyrazistą tożsamość i poczucie własnej odrębności od innych grup Karaimi zawdzięczają przede wszystkim ścisłemu respektowaniu zasady endogamii. Paradoksalnie jednak okazuje się, że ta też zasada przyczyniła się do tego, iż obecnie dalsze istnienie społeczności karaimskiej stanęło pod znakiem zapytania. Ze względu bowiem na fakt, że Karaimi tworzą stosunkowo nieliczną społeczność, coraz trudniej jest im znaleźć współmałżonka w obrębie własnej grupy i coraz częściej Karaimi zawierają

małżeństwa mieszane. Potomstwo jednak zrodzone w małżeństwach mieszanych, nawet jeśli kultywuje karaimskie dziedzictwo, nie jest uważane za Karaimów. Stąd też sami Karaimi dostrzegają konieczność zreflektowania „na nowo”, na czym polega ich odrębność od innych grup. W odniesieniu do wiodącego tematu konferencji dr Z. Kieliszek stwierdził, iż Karaimi nie przewidują możliwości zawierania małżeństwa przez pełnomocnika.

Ostatni referat tej sesji, zamykający pierwszy dzień obrad, wygłosiła mecenas Małgorzata Chojara-Sobiecka z Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. W wystąpieniu pt. *Marriage by Proxy in the Pentecostal Church of Poland* autorka podała, iż cechą charakterystyczną Prawa Wewnętrznego Kościoła Zielonoświątkowego jest to, że nie ma ono jednolitej i powszechnej doktryny. Poszczególne zbory bywają niezwykle zróżnicowane, Kościół jednak opiera się na typowych zasadach protestantyzmu. Naczelna Rada Kościoła Zielonoświątkowego w Polsce wydaje tzw. Stanowiska dotyczące określonych aspektów wiary. Jedno z nich jest m.in. „w sprawie małżeństwa, rozvodu, powtórnego małżeństwa oraz planowania rodziny”. Stanowi ono, że małżeństwo dla swej ważności musi być zawarte w formie kościelnej i świeckiej. Może to nastąpić albo poprzez dwie osobne ceremonie, albo poprzez skorzystanie z małżeństwa o podwójnym skutku, o którym mowa w art. 1 § 2 polskiego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W normach wewnętrznych Kościoła Zielonoświątkowego nie ma regulacji pozwalających na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika. Jednakże z uwagi na fakt, że do ważnego zawarcia małżeństwa potrzebny jest też skutek cywilny, takiej możliwości wykluczyć nie można, bowiem polskie prawo małżeńskie taką ewentualność przewiduje w art. 6 k.r.o. W sytuacji zatem, gdyby najpierw odbył się ślub cywilny z udziałem pełnomocnika, takie małżeństwo mogłoby być poświęcone przez kapłana zielonoświątkowego w trakcie uroczystości religijnej, aczkolwiek z osobistym udziałem małżonków.

Obrady drugiego dnia otworzyła *Sesja 5*, której przewodniczył ks. prof. Andrzej Pastwa, a pierwszy referat tej sesji wygłosił ks. prof. Lucjan Świto z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W wystąpieniu pt. *Enterining into Marriage by Proxy in the Roman Catholic Church* autor wskazał, iż ustawodawca Kościoła łacińskiego zarówno w historii, jak i współcześnie wyraźnie dopuszcza małżeństwo zawarte przez pełnomocnika, uznając, iż zastępuje on fizyczną obecność nupturienta, dzięki czemu prawnie zachowana zostaje jedność czasu i miejsca aktu zgody. Zgodnie z kan. 1105 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., do ważnego zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika wymaga się, aby pełnomocnik posiadał specjalne, pisemne upoważnienie zawarcia małżeństwa z określoną osobą. Wymogiem jest również, aby osobę pełnomocnika wyznaczył sam zleceniodawca (nupturient). Zadanie reprezentowania zleceniodawcy pełnomocnik może wykonywać wyłącznie osobiście, niedopuszczalne jest posiłkowanie się w tej roli jakimkolwiek zastępstwem i to nawet jeśli na możliwość udzielenia delegacji lub zastępstwa zgodę wyraził sam zleceniodawca. Pełnomocnikiem może zostać każda

osoba posiadająca wystarczające rozeznanie oceniające. Formuła zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika może mieć zastosowanie zarówno w przypadku formy zwyczajnej, jak i również w przypadku formy nadzwyczajnej gdyż prawodawca kościelny takiej możliwości wprost nie wykluczył. Ks. L. Świto w wystąpieniu swoim wskazał również na problemy interpretacyjne jakie w omawianej materii istnieją na gruncie świeckiego prawa małżeńskiego obowiązującego w Polsce.

Kolejny prelegent, ks. dr Karol Jasiński z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, w przedłożeniu pt. *Manichaeism and Ascetic Tendencies and the Concept of Marriage in the Eastern Old-Believer Church in Poland* zaprezentował zarysu dziejów Staroobrzędowców w Polsce, wskazując m.in. na rozłam w Kościele Prawosławnym w XVII w., reformę liturgiczną Nikona oraz centralizację państwa rosyjskiego. Omawiając status prawny Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego w Rzeczypospolitej Polskiej (statuty, źródła wiary i prawa kanonicznego, instytucje, relacje państwo–Kościół), prelegent zaprezentował również koncepcję małżeństwa analizowanej wspólnoty, w tym idee bezpopowców i popowców, problem sakramentalności małżeństwa, ryt zawierania małżeństwa, cywilny wymiar małżeństwa i kościelne regulacje prawne. W odniesieniu do tego ostatniego aspektu ks. K. Jasiński podał, iż normy wewnętrzne Wschodniego Kościoła Staroobrzędowców w RP problematyki zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika nie regulują.

Ostatnim referatem tej sesji, zamykającym obrady konferencji, było wystąpienie dr Małgorzaty Tomkiewicz z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, pt. *Entering into Marriage in the Seventh-Day Adventist Church*, w którym autorka podniosła m.in. iż Prawo zborowe Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej odnosi się do instytucji małżeństwa jednakże kwestii zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika *expressis verbis* nie reguluje. Z cytatów zawartych w tym prawie wynika jednak, iż w odniesieniu do małżeństwa prawo adwentystyczne uwzględnia regulacje świeckie, o ile regulacje te nie wchodzą w kolizję z normami boskimi, gdyż pierwszeństwo ma prawo Boże. Skoro prawo wewnętrzne Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP nakazuje w odniesieniu do zawierania małżeństwa uwzględnianie regulacji prawa świeckiego, a polskie prawo dopuszcza możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika i rozciąga tę instytucję również na złożenie oświadczenia woli o jednoczesnym podleganiu małżeństwa wyznaniowego prawu polskiemu, to należy uznać, że adwentystyczne prawo kościelne taką możliwość również dopuszcza (potwierdziła to także praktyka występująca w tym Kościele w latach 60.). Decyzję w tej kwestii podejmuje duchowny starszy (ordynowany), który będzie prowadził uroczystości zaślubin.

Zamknięcia konferencji dokonał ks. prof. Andrzej Pastwa, dziękując wszystkim prelegentom i przybyłym gościom za udział w obradach. W podsumowaniu wszystkich sesji i towarzyszących im dyskusji ks. A. Pastwa podkreślił m.in., iż rozwiązania dotyczące *matrimonium per procura* obowiązujące w prawie wewnętrznym kościołów i związków nie tylko nie są szerzej znane ogółowi społeczeństwa, ale stanowią niejednokrotnie swoistą zagadkę także i dla samych

podmiotów konfesyjnych, szczególnie tych, których regulacje prawnomażeńskie nie są skodyfikowane. Cenną wartością tej konferencji było zatem – jak podkreślił ks. A. Pastwa – to, że wydożyła ona na powierzchni naukowego dyskursu problem ważki społecznie. Przyczyniła się ona do upowszechnienia wiedzy i podniesienia świadomości prawnej w zakresie prawa małżeńskiego, zwłaszcza w odniesieniu do tych kościołów i związków wyznaniowych, które w Europie mają status wspólnot mniejszościowych. Wszystko to prowadzi do wniosku, że tematyka konferencji – w której nie unikano problemów trudnych – została dobrana trafnie, dając asumpt do dalszych naukowych poszukiwań.

Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. *Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika w prawie wewnętrznym kościołów i związków wyznaniowych* stanowiła nie tylko forum prawnoteologicznej refleksji nad instytucją małżeństwa, ale stała się również okazją do ciekawego, międzynarodowego spotkania grona naukowców i przedstawicieli środowiska naukowego różnych kościołów i związków wyznaniowych obecnych w Europie.